

RECENZJA PRACY HABILITACYJNEJ

Temat: *Vydávanie cyrilských prameňov - stereotyp alebo inovácia pri súčasnom poznávaní kultúrnej identity* [*Wydawanie źródeł cyrylickich – stereotyp czy innowacja we współczesnym poznawaniu tożsamości kulturowej*] [Nitra 2025, 120 s.]

Autor: Mgr Svetlana Žeňuchová, PhD

Recenzent: dr hab. prof. UJ, Jan Stradomski

I. Ogólna charakterystyka treści i problematyki pracy habilitacyjnej

We wstępie pracy habilitacyjnej autorka opisuje swoje doświadczenia z wizyty w archiwum cerkwi greckokatolickiej w Preszowie, gdzie okazało się, że niektóre cyrylickie zabytki rękopiśmienne, odkryte na Słowacji w latach 2000–2007 i następnie przekazane do archiwum, obecnie nie znajdują się w jego zbiorach. Są to istotne zabytki kultury dokumentujące samodzielność słowackiej cyrylickiej tradycji piśmienniczej, które mogłyby być przedmiotem dalszych badań naukowych. Rękopisy te zostały jednak przynajmniej w sposób amatorski zdigitalizowane, dzięki czemu zachowały się w formie wtórnej. Wydawanie nawet tak utrwalonych zabytków stanowi ważny wkład w ich ochronę i udostępnienie środowisku naukowemu, zwłaszcza filologom. Cyrylickie zabytki rękopiśmienne znajdują się również w zagranicznych instytucjach archiwizujących, które z różnych powodów są trudno dostępne, obecnie szczególnie w wyniku konfliktu wojennego na Ukrainie (np. ewangeliarz pouczający Klimenta Bukowskiego przechowywany w Użhorodzie). Inne zabytki zostały odkryte w czasie badań terenowych, np. na plebaniach, przy czym ich obecne miejsce przechowywania nie jest znane (np. rękopis keresturski z Đurđova w Wojwodinie).

Celem pracy habilitacyjnej jest podsumowanie dotychczasowych i aktualnych badań nad cyrylicką tradycją piśmienniczą na Słowacji, podkreślenie jej oryginalności oraz wskazanie jej związków z innymi słowiańskimi tradycjami piśmienniczymi, zwłaszcza wschodniosłowiańską i południowosłowiańską. Jako materiał wyjściowy służy siedem cyrylickich źródeł rękopiśmiennych o charakterze pouczającym i dydaktycznym, przede wszystkim ewangeliarze pouczające i zborniki tekstów do lektury dla ludu.

W pierwszym rozdziale autorka stwierdza, że systematyczne badania nad cyrylickimi zabytkami rękopiśmiennymi rozpoczęły się na początku XX wieku w związku z działalnością

Macierzy Słowackiej. Następnie były rozwijane w ramach badań nad Rusią Zakarpacką organizowanych w Pradze w Instytucie Słowiańskim, gdzie działali również emigranci z Rosji (Alexej Leonidovič Petrov, Julian Andrejevič Javorskij). W drugiej połowie XX wieku problematyką tą zajmowali się Pavel Šima i Ralph Cleminson. Na przełomie XX i XXI wieku badania systematycznie rozwijał zespół badaczy w Instytucie Sławistycznym im. Jána Stanislava Słowackiej Akademii Nauk, gdzie rozpoczęto wydawanie ważnej serii *Monumenta byzantino-slavica et latino Slovaciae* oraz czasopismo *Slavica Slovaca*. Autorka wskazuje także na szeroko zakrojone projekty edytorskie realizowane w Rosji i stwierdza, że mimo stuletniej tradycji badań na Słowacji nie udało się osiągnąć porównywalnych rezultatów, głównie z powodu braku trwałych zespołów badawczych. W pracy uzasadnia się zatem potrzebę wydawania zabytków rękopiśmiennych jako podstawowego warunku tworzenia korpusu tekstów historycznych oraz rozwoju badań filologiczno-historycznych o profilu porównawczym.

W drugim rozdziale autorka opisuje i analizuje badany materiał pod kątem językowo-kulturowym i kulturowo-historycznym. Częścią pracy jest rozbudowany opis paleograficzny siedmiu źródeł, z których sześć zostało opublikowanych i jest dostępnych online. Opis ten ukazuje różnorodność cyrylickiej tradycji piśmienniczej na Słowacji oraz różnorodność treści poszczególnych rękopisów.

W trzecim rozdziale autorka zajmuje się problematyką użycia języka cerkiewnosłowiańskiego oraz przekładów Pisma Świętego na język wernakularny. Na podstawie porównania wybranych fragmentów stwierdza, że badane rękopisy zawierają przekłady, które prawdopodobnie powstawały bezpośrednio podczas ich tworzenia i stanowią rezultat działalności translatorskiej miejscowych skrybów.

Czwarty rozdział poświęcony jest kształtowaniu się greckokatolickiej tradycji literackiej oraz warunkom jej trwania w okresie istnienia książki drukowanej. Autorka wskazuje na znaczenie niedoboru druków oraz rosnącego zainteresowania poznawaniem świata. Podkreśla, że miejscowi skrybowie jako autorzy i kompilatorzy tworzyli nowe teksty, wykorzystując starsze źródła, a jednocześnie wprowadzali do nich własne interpretacje. W drugiej części tego rozdziału analizuje wyobrażenia raju i Sądu Ostatecznego. Wskazuje na możliwe wpływy południowosłowiańskie i kabalistyczne, prawdopodobnie za pośrednictwem także środowiska polskiego. Podkreśla, że teksty te odzwierciedlają wartości prawdy i sprawiedliwości oraz często operują antytezą między niesprawiedliwym sądem ludzkim a sprawiedliwym sądem ostatecznym.

W piątym rozdziale autorka szkicuje możliwości dalszych badań nad cennymi treściami obecnymi w cyrylickich tekstach rękopiśmiennych, koncentrując się na kategoriach takich jak czas, bogactwo, zdrowie i czystość oraz ich znaczeniu w życiu człowieka.

W zakończeniu pracy autorka podsumowuje potrzebę systematycznego wydawania cyrylickich zabytków rękopiśmiennych jako niezbędnego warunku dalszych badań naukowych.

II. Ocena według kryteriów oceny pracy habilitacyjnej

1. Stopień trudności opracowania podjętej problematyki:

- a) Trudność opracowania wynika z jej źródłowego charakteru oraz konieczności pracy z materiałem trudno dostępnym, zachowanym fragmentarycznie lub udostępnionym wtórnice.
- b) W pracy podkreśla się konieczność wydawania źródeł rękopiśmiennych jako podstawowego warunku dalszych badań filologicznych i sławistycznych, w których istotną rolę odgrywa śledzenie migracji motywów, wzajemnych powiązań tradycji kulturowo-historycznych oraz funkcjonowania tradycji literackiej i liturgicznej w języku cerkiewnosłowiańskim.
- c) Autorka wskazuje na różnorodne konteksty kulturowo-historyczne i językowo-historyczne powstawania cyrylickich rękopisów na Słowacji i w obszarze karpackim, a także na ich często skomplikowaną dostępność, co zwiększa trudność badań.
- d) Trudność pracy wynika również z konieczności łączenia opisu paleograficznego, analizy tekstologicznej oraz podejścia porównawczego w interpretacji badanego materiału.

2. Ocena poziomu opracowania pracy:

- a) Praca habilitacyjna została opracowana na wysokim poziomie merytorycznym i opiera się na sprawdzonych metodach badawczych typowych dla sławistycznych badań źródłowych.
- b) W pracy konsekwentnie podkreśla się znaczenie badań źródłowych oraz potrzebę systematycznego budowania korpusu tekstów historycznych, jak również rolę zaplecza zespołowego.
- c) Część interpretacyjna koncentruje się na analizie materiału źródłowego w ujęciu językowo-kulturowym i kulturowo-historycznym oraz jego umiejscowieniu w kontekście słowackiej i szerzej – słowiańskiej tradycji literackiej.

d) Przedłożony tekst koresponduje z obszernym dorobkiem publikacyjnym autorki, w tym edycjami źródeł, które uzupełniają kontekst i wspierają przedstawione tezy i wnioski.

e) Choć praca nie jest bardzo obszerna i opiera się na wcześniej publikowanych badaniach, które już w wielu przypadkach uzyskały uznanie czytelników i były przedmiotem ocen oraz dyskusji, zachowuje charakter syntetyczny, stanowi spójną całość koncepcyjną i odzwierciedla systematyczny kierunek oraz wysoki poziom wieloletnich badań autorki nad dawnym piśmiennictwem słowackim.

3. Wkład i poziom wyników pracy:

a) Praca stanowi spójne i systematyzujące ujęcie problematyki cyrylickich tekstów pouczających jako gatunku literatury duchowej w przestrzeni słowackiej i szerzej – bizantyjsko-słowiańskiej, która od końca XVI wieku (Unia Brzeska 1596) oraz od połowy XVII wieku (Unia Użhorodzka 1646) pozostaje w ścisłym związku konfesyjnym z Kościołem rzymskokatolickim.

b) W pracy, na podstawie analizy konkretnych źródeł, przedstawiona została koncepcja systematycznych badań nad cyryliczami zabytkami rękopiśmiennymi w kontekście specyficznej mukaczewskiej greckokatolickiej tradycji literackiej, która kształtowała się na pograniczu łacińskiego Zachodu i prawosławnego słowiańskiego Wschodu.

c) Praca ukazuje językowo-kulturowe i kulturowo-historyczne uwarunkowania funkcjonowania greckokatolickiej cyryliczkiej tradycji literackiej w obszarze karpackim, w tym zagadnienia przekładów, użycia języka cerkiewnosłowiańskiego oraz powstawania elementów wernakularnych w tekstach.

d) Prezentowane wyniki osiągają poziom porównywalny międzynarodowo. Na podstawie słabo zbadanych i często trudno dostępnych materiałów źródłowych udało się udokumentować i poddać analizie część cyryliczkiej tradycji rękopiśmiennej oraz przyczynić się do jej umiejscowienia w kontekście kultury słowackiej i szerzej – piśmiennictwa słowiańskiego, a także do jej systematyzacji.

e) Syntetyczny charakter pracy sprawia, że niektóre wnioski mają charakter wstępny i stanowią inspirację do dalszych badań.

4. Ocena strony formalnej pracy (język, styl, struktura):

- a) Przedłożona praca habilitacyjna jest napisana w sposób przejrzysty, zrozumiały i na wysokim poziomie merytorycznym. Ma logiczną i tematycznie spójną strukturę, przy czym poszczególne rozdziały są ze sobą powiązane i tworzą całościowy wykład badanej problematyki.
- b) Wszystkie teksty składające się na rozdziały przedłożonej pracy, które były już częściowo publikowane drukiem, zostały ponownie opracowane, przeformułowane, uzupełnione lub przetłumaczone na język słowacki z języków obcych.
- c) Język pracy jest odpowiednio naukowy i terminologicznie precyzyjny. Praca spełnia standardy tekstu naukowego w dziedzinie języków i literatur słowiańskich.

5. Wniosek o nadanie (ewent. nie nadanie) tytułu naukowo-dydaktycznego docenta:

Na podstawie szczegółowej analizy źródeł oraz systematycznego opracowania problematyki oceniam pracę habilitacyjną jako merytoryczny, oryginalny i istotny wkład w badania nad cyrylicką tradycją piśmienniczą na Słowacji. Praca spełnia kryteria stawiane tego typu osiągnięciom w dziedzinie języków i literatur słowiańskich, również według międzynarodowych standardów przygotowania cyrylickich źródeł rękopiśmiennych do edycji, dlatego po pomyślnie przeprowadzonej obronie wnioskuje o nadanie Dr Svetlanie Žeňuchovej, tytułu naukowo-dydaktycznego docenta w tej dziedzinie.

Kraków, 29.03.2026